

Covid-19 Pandemisinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı Üzerindeki Etkileri*

The Effects of The Covid-19 Outbreak on Turkey's Foreign Trade Performance

Beyza DELİCE * Seda BAYRAKDAR **

Makale Geliş Tarihi / Received :07.11.2022
Makale Kabul Tarihi / Accepted :29.03.2023

ÖZET

2019 sonunda ortaya çıkan Covi-19 pandemisi, hemen hemen bütün ülkelerin makroekonomik dengelerinde bozulmalara yol açmıştır. Bu salgının küresel ölçekte ülkelerin ekonomik yapısını nasıl etkilediğini araştırmak hem mevcut krizden bir an önce çıkmak için politikalar üretmek, hem de ileride ortaya çıkabilecek benzer nitelikli krizler için önlemler alabilmek açısından önem arz etmektedir. Çalışmada, pandemi sürecinde Türkiye'nin dış ticaret performansındaki değişiklikler istatistikî veriler yoluyla analiz edilerek mevcut durum tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme sonuçlarına göre, birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de salgının başlangıcında dış ticarete ortaya çıkan daralmaların kısa sürede azaldığı; dış ticarete toparlanmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiği ve toparlanmanın V şeklini aldığı; dış ticaret hadleri dışındaki göstergelerde iyileşme eğilimi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Dış ticaret, Covid-19, Makroekonomik performans, Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

The pandemic that emerged at the end of 2019 has led to deterioration in the macroeconomic balances of almost all countries. It is important to investigate how this epidemic affects the economic structure of countries on a global scale, both in terms of producing policies to get out of the current crisis as soon as possible and taking measures for similar crises that may occur in the future. In the study, the current situation was tried to be determined by analyzing the changes in Turkey's foreign trade performance during the pandemic process through statistical data. According to the results of the evaluation, it is seen that the contractions in foreign trade at the beginning of the epidemic in Turkey, as in many countries, decreased in a short time; the recovery in foreign trade was rapid and the recovery took a V shape; there was an improvement trend in indicators other than the terms of trade.

Keywords: Foreign trade, Covid-19, Macroeconomic performance, Turkish Economy

* Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında yürütülen ve henüz savunması gerçekleştirilmemiş olan "Küresel Nitelikli Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı Üzerindeki Etkileri" konulu tezden üretilmiştir. Etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardandır.

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Tezli yüksek lisans öğrencisi, beyzadlc7@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-3538-3406

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sedabayrakdar@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3879-6561

GİRİŞ

2019 yılının sonunda Çin’de ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde küresel bir nitelik kazanan Covid-19 salgını, sadece sağlık alanında bir sorun olarak kalmamış kısa sürede küresel bir ekonomik krize dönüşmüştür. Salgın, sağlık harcamalarını artırmış, vergi gelirlerindeki azalmalar ve kamu harcamalarındaki artışlar üzerinden önemli bütçe açıkları oluşturmuş, dış ticaret akımlarında daralmalar ortaya çıkmış ve birçok makroekonomik göstergede bozulmalara sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmanın amacı, istatistiki veriler ışığında Covid-19 pandemisinin genelde küresel dış ticaret özelinde ise Türkiye’nin dış ticaret performansı üzerindeki etkilerinin analiz edilmesidir. GSYH açısından taşıdığı önem dikkate alındığında, dış ticaret performansındaki gelişmelerin Türkiye’nin ekonomik kalkınma ve büyümesini belirleyen birçok makroekonomik göstergelyi etkileme potansiyeli olduğu görülecektir. Bu çerçevede, dış ticaret performansının krizlerden etkilenme boyutunun ortaya konulması gerek politika yapıcılar gerekse uygulayıcılar açısından önemli yansımaları olan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Pandemi sürecinin sonuçlarının dış ticaret üzerindeki net etkisini değerlendirmeye katkı sağlayacak veriler henüz yeterli düzeyde değildir. Bu çerçevede çalışma, farklı senaryoların olasılıklarını belirlemek ve analiz etmekten ziyade, sahada ortaya çıkan belirli durumların anlık değerlendirmelerini içermektedir. Bu kısıt çerçevesinde bu çalışmada 2015-2021 dönemine ait küresel göstergeler ve Türkiye’ye ait veriler yardımıyla pandemi öncesi ve sonrasının karşılaştırılması yapılacak ve temel dış ticaret göstergelerindeki değişimin seyri üzerinden değerlendirmelerde bulunulacaktır. Özellikle Türkiye açısından bu dönem aralığında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler çalışmanın zaman aralığını anlamlı kılmaktadır. Özellikle sektörel bazda yapılacak değerlendirmelerin konu hakkında önemli ipuçları vereceği söylenebilir.

Bu doğrultuda çalışmada pandemi öncesi ve sonrası dönemde küresel ölçekte ve Türkiye özelinde dış ticaretteki gelişmeler ele alınacaktır. Konuyla ilgili yazına bakıldığında, çalışma konusunun özgünlüğünü koruduğu ve konunun incelenme gereksinimini kaybetmediği görülecektir. Bu nedenle, çalışmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir. Çalışmada ilk olarak Covid-19 salgının niteliği ve genel olarak ekonomiler üzerinde ortaya çıkardığı etkiler incelenecektir. Daha sonra salgının küresel ölçekte dış ticareti nasıl etkilediği konusu üzerinde durulacak, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlardan elde edilen veriler yardımıyla salgın öncesi ve sonrasına ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Son olarak, salgının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) elde edilecek veriler yardımıyla önce genel makroekonomik göstergeler, ardından dış ticaret göstergeleri çerçevesinde incelenecektir.

1. COVID-19 PANDEMİSİ VE EKONOMİK YANSIMALARI

1929 bunalımından bu yana görülen en şiddetli kriz unvanına sahip olan 2008 küresel finans krizinin etkileri devam ederken ortaya çıkan bu yeni kriz, daha öncekilerden farklı sebeplerden kaynaklanması ve sağlık sorunlarıyla birlikte yaşanması nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ayırımı yapmadan daha geniş çapta etkiler doğurabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Diğer taraftan 2008 krizi döneminde ateşlenen ticaret ve kur savaşlarının yeni dönemde daha ileri boyutlara taşınması da olası gözükmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkmış olan kırılmalıkların küresel

ekonomiye etkilerinin daha şiddetli olması muhtemeldir. İnsanlık daha önce de salgın hastalıklarla karşılaşmış ve bunların ortaya çıkardığı ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yirminci yüzyılda dünyayı vuran en dikkat çekici salgınlar 1918'de yaşanan 'İspanyol Gribi', 1957 tarihli 'Asya gribi' ve 1968 yılında yaşanan 'Hong Kong gribi' idi. Yirmi birinci yüzyılın başlangıcında da SARS, kuş gribi, MERS ve Ebola salgın hastalıklar dünyanın birçok yerinde etkili oldu. Bu yüzyılın en kötüsü olan Covid-19 salgınının ekonomik etkisinin, önceki tüm salgınlarla karşılaştırıldığında, çok daha şiddetli olduğu görülmektedir (Zhang et al., 2021: 1,2). 2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan ve kısa sürede dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, küresel ölçekte ciddi ekonomik ve sosyal sonuçları olan olumsuz bir süreci başlatmış; küresel ölçekte reel ve finansal sektörler ciddi bir krizle karşı karşıya kalmışlardır. Hayatın tüm alanlarını etkilemiş olan salgının sosyo- ekonomik sonuçlarının yanı sıra, demografik, kültürel, yönetsel, sosyolojik, psikolojik, altyapısal boyutlarda mühim sonuçlar doğuracağı beklenmektedir (Tekoğlu, 2020: 50).

Bugün yaşanan küresel salgın ciddi ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Sürecin etkilerinin devam ediyor olması ve ülkeler arasındaki ticari ve finansal bağların yoğunluğu nedeniyle de geçmişte yaşanan krizlerden daha büyük olumsuzluklara yol açabileceği düşünülmektedir. Salgın, ülkelerin sağlık sistemlerini, firmaların ve hanehalklarının davranış biçimlerini ve kararlarını, ülkelerin ekonomi politikalarını karmaşık ve belirsiz hale getirmiştir. Sağlık ve ekonomik gerekçelerle alınan tedbirlerin sosyal, psikolojik, demografik, kültürel açılardan da önemli dönüşümlere kaynaklık etmesi muhtemel görülmektedir. Covid-19 salgını, 1930'ların ekonomik bunalımından ve İkinci Dünya Savaşından sonraki en ciddi küresel ekonomik kriz olarak görülmektedir. Salgın, yüksek miktarda can kayıplarına neden olmanın yanında milyonlarca insanı aşırı yoksulluğa sürüklemiştir (Topçu, 2021: 17). Salgının hemen ardından, 2020 yılı için bazı ülkeler veya bölgelerde çok sert daralmalara yol açabilecek küresel bir durgunluk beklentisi oluşmuştur. Pek çok hükümet, zorunlu olmayan üretim tesislerini geçici olarak kapatırken, çok sayıda şirket de ya gönüllü olarak (örneğin, işgücü arzındaki azalma nedeniyle) bu tür önlemleri alma ya da tedarik zincirlerindeki aksaklıklar nedeniyle üretimi azaltmak durumunda kalmıştır (Gruszczynsk, 2020: 338).

Ekonomik açıdan bakıldığında, üretim, ticaret ve finansal anlamda küreselleşmenin geldiği noktanın krizin etki alanını genişlettiği görülmektedir. Ticari ve finansal bağlar üzerinden küresel etkileri şiddetlenen kriz özellikle tedarik zincirleri kanalıyla da yayılmaktadır. Krize karşı alınan sağlık önlemleri kapsamında hemen hemen bütün ülkelerde yürürlüğe konulan sokağa çıkma yasakları ve karantina uygulamaları hem üretim, hem de tüketim cephesinde kısıtlar oluşturmuş; arz ve talep şokları birlikte yaşanmaya başlamıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün (2020) salgının başlarında yaptığı tahminlere göre, arz yönlü şokların daha çok karmaşık değer zincirlerine sahip sektörlerde (özellikle elektronik ve otomotiv ürünlerinde) yaşanması ve bu ürünlerin üretim ve ticaretinde daha yüksek oranlı düşüşler yaşanması beklenmektedir (Aktaran, Karataş, 2021: 2134). İnsan ve üretim faktörlerinin hareketliliğinin kısıtlanması reel ve finansal sektörün işleyişi üzerinde baskılara neden olmuş, tedarik zincirlerinde yaşanan kesintilerin yanısıra, hizmetler sektöründe ve tarımsal ürünlere erişimde ortaya çıkan tıkanıklıklar küresel durgunluk olasılığını artırmıştır. Bu bağlamda salgın küresel tedarik zincirini önemli ölçüde aksatmış hatta durma noktasına getirmiş, pek çok alandaki üretim kolu süreçten negatif etkilenmiş, üretimde ortaya çıkan aksaklıklar geleceğe yönelik belirsizlikleri artırmıştır. Bu süreçler firmaların nakit akışlarına zarar verdiği gibi hanehalkı gelirlerini de azaltmaktadır. Bu etkiler birleşerek hammadde, ürün ve hizmet talebinin

azalmasına neden olurken (Ateş, 2021: 618), bilhassa temel ihtiyaçlarını karşılamak için çoğunlukla ithalata bel bağlayan ve ekonomik olarak en savunmasız ülkeler için bu koşullar oldukça yıkıcı olmuştur (Taşkın ve Akıncı, 2021: 39).

2. COVID-19 PANDEMİSİNİN KÜRESEL TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dış ticaret, temel makroekonomik göstergeler (cari açık, ekonomik büyüme, enflasyon, döviz kurları vb.) üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle GSYH'nın oluşumunda ve gelişiminde önemli bir değişkendir. Ülkelerin dış ticaret değerleri ile söz konusu makroekonomik göstergeler arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Diğer taraftan, bir ülkenin dış ticareti diğer ülkelerdeki yurtiçi gelişmelerden ve küresel ölçekli şoklardan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Küresel talepte meydana gelen daralma, sınır ötesi kısıtlamaların artırılması, lojistik sektöründe yaşanan sorunlar nedeniyle 2020'deki küresel ticaretteki düşüş, 2008 küresel mali krizi sırasındaki düşüşe yakın ve 2015'teki durgunluk döneminden önemli ölçüde daha kötüydü. 2021'de ekonomik koşullar iyileştikçe, küresel ticarete de güçlü toparlanma oldu (UNCTAD, 2022a: 6,7). Küresel ticarete uzun süreli bir çöküş beklentisine rağmen, önceki küresel durgunlukların aksine hızlı ve güçlü bir toparlanma yaşandı (V şeklinde) (Aiyar, et al., 2022: 1).

Hayakawa ve Mukunoki'ye (2021) göre, "Covid-19, ülkeler arasındaki ticaret maliyetlerini artırarak ticareti azaltmaktadır. Ülke sınırlarında yürürlüğe konulan kısıtlayıcı tedbirler ve limanlardaki kısıtlamalar, ülkeler arasındaki hava uçuşlarını ve deniz taşımacılığını azaltıcı etki doğurmuştur. Ulaşım sektörlerindeki bu sorunlar ulaşımda aksamalara neden olmuş ve navlun giderlerini artırmış; diğer taraftan, bulaşıcı hastalıkların yayılması ekonomilerin hem talep hem de arz tarafını önemli ölçüde etkilemiştir".

Salgın dönemimde yurtiçi ve yurtdışında, emek piyasası, tedarik süreçleri ve üretim hacminde ortaya çıkacak kalıcı bir tahribatın önlenmesi için küresel çapta büyük ölçekli parafiskal önlemler uygulanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkez bankalarında faiz indirimleri, varlık alımları, likidite artırımı ve kredi destek programları gibi çeşitli parasal uygulamalar ön plana çıkarılmıştır (Adıgüzel, 2020: 192). Bu tedbirlerin de etkisiyle bir taraftan tedarik zincirlerinde, diğer taraftan dış ticaret hacimlerinde önemli değişiklikler gündeme gelmiştir. Aşağıda küresel tedarik zincirinde ortaya çıkan aksaklıklar ve küresel ticaretin görünümü ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

2.1.Küresel Tedarik Zincirlerinde Ortaya Çıkan Aksaklıklar

Salgın nedeniyle arz ve talep cephesinde yaşanan sıkıntıların yanısıra küresel tedarik zincirlerinde ortaya çıkan bozulmalar uluslararası ticari akımları olumsuz etkilemiştir. Küresel tedarik zincirinin en önemli halkası olan Çin'de üretim süreçlerinde yaşanan sorunların küresel düzeyde olumsuz yansımaları olmuştur. Bu nedenle, ihracata konu olan sektörlerde önemli kayıplar yaşanmıştır (Çütçü, 2021: 4). Firmalar arası tedarik süreçlerinin ileri düzeyde entegre olmuş yapısı nedeniyle tedarikçi ülkelerde üretimin daralması nihai ürünlerin üretim sürecini zayıflatmıştır. Diğer taraftan, nihai ürünlere yönelik talebin düşmesi de tedarikçi ülkelerdeki girdilere yönelik talebin azalmasına yol açmış, bu kısır döngü ülkelerin içe dönük üretime yönelmelerine kapı aralamıştır.

Salgına karşı ulusal ve uluslararası düzeyde alınan tedbirler tedarik zincirlerinde kopukluklar ortaya çıkarmasının yanısıra lojistik sektöründe de önemli aksaklıklara ve küçülmelere yol açmış; bu da ülkelerin dış ticaret hacimlerini olumsuz etkileyen bir başka faktör olmuştur. Uluslararası ticaret hacmi arttıkça küresel tedarik zincirleri, artan küreselleşme seviyelerine paralel olarak genişlemiş ve firmalar arasında daha yüksek karşılıklı bağlantı ve karşılıklı bağımlılığa yol açmıştır. Covid-19 krizi ise birbirine bağımlı ekonomilerin kırılma eğilimini ve müteakip tedarik zincirlerine yönelik riskleri günyüzüne çıkarmıştır (Carlos, et al., 2022: 78). Diğer taraftan, salgının işgücü ve küresel ticaret üzerindeki etkisi, lojistik sektörü üzerinde dijital dönüşüm baskısını artırmıştır (Taşkın ve Akıncı, 2021: 43). Bu süreçte e-ticaret hacmi büyük bir ivme yakalamış, işletmelerden tüketicilere (B2C) ve işletmeler arası (B2B) satışlarda e-ticaret uygulamalarının kullanımında ani artışlar gözlemlenmiş; B2C satışlarındaki artış özellikle tıbbi malzeme, ev gereçleri ve gıda ürünlerinin çevrim içi satışlarında belirginleşmiştir (Tekoğlu, 2020: 39). Diğer taraftan, genel olarak arz ve talepte dengesizliğe sebebiyet veren siparişlerin iptali, teslimat gecikmeleri, fiyatların makul olmayan seviyelere yükseltilmesi, ürün güvenliğine yönelik riskler, aldatıcı uygulamalar, siber güvenlik tehditleri ve bant genişliği ihtiyacı gibi sorunlardan e-ticaretin de olumsuz etkilenmesi söz konusu olmuştur (Tekoğlu, 2020: 40).

2.2.Küresel Dış Ticaretin Görünümü ve Yeni Trendler

Küresel salgın üretim ve tüketim kalıplarını önemli ölçüde değiştirmiş ve küresel ticaret hacminde önemli kırılmalara yol açmıştır. Salgın bir taraftan ülkelerin dış ticaret hacim ve değerleri üzerinde doğrudan etki oluştururken, diğer taraftan da temel makroekonomik göstergeler üzerinden dolaylı etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu etkilerin ilk yansıması küresel dış ticaret hacminin daralması şeklinde kendini göstermiştir.

Arz ve talep kesintilerinin ardından dünya ekonomisinde büyük ölçekli bir çöküş ortaya çıkmıştır. Birbirine bağlı küresel ekonomilerde, emtia fiyatlarındaki düşüşün, azalan üretim çıktısının ve küresel değer zincirlerindeki operasyonların kesintiye uğramasının ardından uluslararası ticaret bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir (Escaith & Khorana, 2021: 5). Sürecin başlarında ülkeler arasındaki sınırların kapatılması, dış ticaret yapan firmaların finansman sıkıntısı çekmeleri, tedarik zincirinde yaşanan aksamalar ve talep azalışları nedenleriyle dış ticaret hacmi daralmış; birçok ülke tıbbi ve tarımsal ürün ihracatını yasaklamış veya izne tabi tutmaya başlamıştır (Ateş, 2021: 618).

Tablo 1’de çalışmamızın inceleme dönemi olarak alınan 2015-2021 aralığında küresel dış ticaretin görünümüne ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 1. Küresel Dış Ticaretin Görünümü: 2015-2021

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam Dış Ticaret Hacmi (Mal ve Hizmet İhracat ve İthalatı): Cari Fiyatlarla Milyon Dolar							
Dünya	21.217,809	20.811,478	22.991,831	25.219,416	24.839,763	22.313,726	27.897,707
<i>Afrika</i>	486.972	4457.58	534.908	618.937	606.297	466.906	646.295
<i>Amerika</i>	3.792,739	4.104,404	4.387,203	4.367,999	3.722,683	4.548,126	3.792,739
<i>Asya</i>	8.193,606	7.894,915	8.788,903	9.648,415	9.428,504	8.655,892	11.105,218
<i>Avrupa</i>	8.352,325	8.361,994	9.193,129	10.159,666	10.016,831	9.102,324	11.136,305
<i>Okyanusya</i>	308.138	316.02	370.486	405.195	420.132	365.920	461.762
Dış Ticaret Dengesi							
Dünya	419.595	461.538	577.026	532.418	464.858	559.140	935.915
<i>Afrika</i>	-194.290	-158.861	-109.960	-99.968	-131.696	-149.390	-87.583
<i>Amerika</i>	-642.498	-560.979	-573.757	-664.418	-625.800	-677.566	-892.539
<i>Asya</i>	535.102	493.644	508.707	473.101	487.695	642.013	902.094
<i>Avrupa</i>	748.797	696.613	742.815	807.635	688.891	691.536	928.816
<i>Okyanusya</i>	-27.517	-8.879	9.221	16.068	45.768	52.547	85.126
Cari Hesap Dengesi							
Dünya	208.901	282.807	496.114	371.544	399.872	428.150	709.935
<i>Afrika</i>	-157.690	-116.724	-71.351	-67.053	-91.000	-87.605	-41.438
<i>Amerika</i>	-632.438	-543.267	-499.525	-618.284	-608.705	-645.381	-897.042
<i>Asya</i>	599.549	567.590	608.385	506.539	590.587	692.622	844.638
<i>Avrupa</i>	456.974	415.638	495.515	583.104	502.521	430.249	756.279
<i>Okyanusya</i>	-57.494	-40.429	-36.910	-32.761	6.469	38.265	47.499

Kaynak: UNCTADSTAT, (2022), Balance of Payments, <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>, (15.09.2022)

Küresel ticaret hacmi 2015'deki 21.218 trilyon değerinden 2018 yılında yaklaşık %19'luk bir artışla 25.219 trilyon dolara ulaşmış; 2019'da başlayan düşüş eğilimi (%1,5) pandeminin etkisiyle daha da şiddetlenmiş ve %10 gibi bir düşüş ortaya çıkmıştır. Toparlanmanın başladığı 2021 yılında ise dış ticaret hacminde %25'lik bir artış gerçekleşmiştir. Covid-19 krizinden sonra dış ticarete en fazla daralma yaşayan bölge %23'lük oranla Afrika'dır. Afrika'yı sırasıyla Okyanusya (%13,1), Avrupa (%9,1) izlemektedir. Süreçten en az olumsuz etkilenen bölge olarak Asya kıtası (%8,7) öne çıkmış; Amerika'da ise küresel eğilimin tersine dış ticaret hacminde %22 civarında bir artış söz konusu olmuştur. 2021 yılında ise Amerika kıtası dışındaki bölgelerde dış ticaret hacminde artışlar oluşmuştur. Dış ticaret dengesi açısından bakıldığında, Amerika ve Afrika bölgelerinde dış ticaret açıklarında artış söz konusu olurken (sırasıyla %13,4 ve %8,3), Asya bölgesinde dış ticaret fazlası %32'lik bir artış göstermiş; Avrupa ve Okyanusya'da ise bu artışlar sırasıyla %0,4 ve %15 civarında gerçekleşmiştir. 2021 yılında Afrika için dış ticaret açığı %41 gerilemiş, Amerika'da ise

%32 artmıştır. Diğer bölgelerin dış ticaret fazlaları artmaya devam etmiştir. Cari denge açısından da benzer bir durum söz konusudur.

Tablo 2’de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında temel dış ticaret göstergelerindeki yüzde değişimler gösterilmektedir.

Tablo 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Temel Dış Ticaret Göstergelerindeki Gelişmeler (% Değişim)

GÖSTERGE	2004-2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İhracat								
Gelişmiş Ülkeler	4,5	3,8	2,1	4,9	3,6	1,3	-9,1	4,7
Gelişmekte Olan Ülkeler ve Yükselen Piyasa Ekonomileri	7,4	2,0	2,8	6,5	4,1	0,4	-4,8	12,3
İthalat								
Gelişmiş Ülkeler	3,7	4,82	2,5	4,8	3,8	2,1	-8,7	9,5
Gelişmekte Olan Ülkeler ve Yükselen Piyasa Ekonomileri	9,1	-0,6	1,7	7,5	5,1	-1,1	-7,9	11,8
Ticaret Hadleri								
Gelişmiş Ülkeler	-0,4	1,8	1,1	-0,2	0,4	0,2	0,8	0,7
Gelişmekte Olan Ülkeler ve Yükselen Piyasa Ekonomileri	1,5	-4,4	-1,5	1,5	1,1	-1,3	-1,2	1,4

Kaynak: IMF, (2022), World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery, International Monetary Fund, Washington, DC, April, p. 150.

2004-2013 döneminde gelişmiş ülkelerde (GÜ) ihracat artışı yıllık ortalama %4,5 iken, gelişmekte olan ülkeler ve yükselen piyasa ekonomilerinde (GOÜ ve YPE) bu oran %7,4 olarak gerçekleşmiştir. 2015-2021 döneminde söz konusu oranlar GÜ için %2,91 ve GOÜ ve YPE için %4,01’dir. Her iki ülke grubunun 2020 yılı ihracatlarındaki çarpıcı düşüşler dikkat çekicidir. Diğer taraftan 2021 yılında bu düşüşler yerini önemli oranlara varan artışlara bırakmıştır (sırasıyla %4,7 ve %12,3).

İthalat artış hızlarına bakıldığında da 2020 yılında önemli gerilemeler olmuş her iki ülke grubunda da ithalat artış hızları negatif değerler almıştır. Küresel ihracat değerlerindeki değişikliklere paralel olarak 2021 yılında ithalat artış oranları da pozitif ve yüksek değerler almıştır. Ticaret hadlerindeki değişiklikler açısından da GOÜ ve YPE’nin dönemin önemli bir kısmı için dezavantajlı durumda olduğu, pandeminin etkilerinin azaldığı 2021 yılında önemli bir iyileşme olduğu görülmektedir (-1,2’den 1,4’e).

Pandeminin yayılma hızı ve pandemiye karşı alınan önlemler de dış ticareti doğrudan etkilemiştir. Bu durum pandemi döneminde ihtiyaç duyulan başlıca ürünlerde kendini daha çok hissettirmiştir. Dünyada üretim, ithalat ve ihracat açısından önemli bir konumda olan Çin’in

pandeminin merkezi konumunda olması uluslararası ticarete hissedilen olumsuz etkileri daha da artırmıştır (Recepoğlu, 2021: 346). Mal ticareti salgın koşulları altında, küresel finansal krizde olduğundan daha keskin düşüş göstermekle birlikte, sonrasında hızlı bir şekilde toparlanma eğilimine girmiştir (Topçu, 2021: 21). 2020 yılının üçüncü çeyreğinde başlayan normalleşme sürecini takiben küresel ekonomide toparlanma döneminin başlaması sonucunda dünya mal ticaretindeki daralma üçüncü çeyrekte %4,5 seviyesine kadar gerilemiştir. Yılın genelinden ayrılan bir tabloyla ve salgının ikinci dalgasından duyulan endişe sebebiyle siparişlerin öne alınması sonucunda küresel ticaret son çeyrekte %4 büyümeye göstermiştir (TİM, 2021, s. 11). UNCTAD raporuna (2022b: 9) göre salgın, ekonomik ve finansal işlemlerin dijital ortama taşınması ve küresel değer zincirlerinin yeniden şekillendirilmesi süreçlerine önemli bir ivme kazandırdı¹.

Dijital ticaret uygulamalarının tercih edilirliliğinin giderek arttığı salgın sürecinde uluslararası ticarete yoğun işlem gören ürün bazında da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda salgının oluşturduğu zorlukların yanısıra önemli fırsatlara da kaynaklık ettiği söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerin bu fırsatlardan yararlanabilmeleri açısından ulusal ve bölgesel ticaret stratejilerinin bu durumu dikkate alarak yeniden şekillendirilmesi, teknolojik altyapılarının iyileştirilmesi (özellikle e-ticaret için), ticaret engellerinin ve işlem maliyetlerinin azaltılması ve beşeri sermayesini iyileştirmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, salgın, devletlerin krizle meşgul olması nedeniyle dünya çapında çeşitli uluslararası ticaret girişimlerinin ilerlemesini de yavaşlatmıştır. Örneğin, mevcut NAFTA düzenlemesinin yerini alması beklenen ABD, Meksika ve Kanada (USMCA olarak adlandırılan) arasındaki yeni anlaşmaya ilişkin süreçler pandeminin başlamasıyla askıya alınmıştır (Gruszczynsk, 2020: 340).

3. COVID-19 PANDEMİSİ VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ

Bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkan Covid-19, birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de makroekonomik temellerde bozulmalara yol açmış, başta büyüme, istihdam ve dış ticaret olmak üzere birçok değişken bu bozulmalardan payını almıştır. 2008 küresel finans krizinin etkilerini kısa sürede azaltmayı başaran Türkiye, 2016 yılında yaşanan askeri darbe girişimi ve 2018 yılında döviz piyasalarında yaşanan büyük çaplı saldırıların arkasından Covid-19 salgının doğurduğu krizle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Salgın döneminde Türkiye ekonomisinde temel makroekonomik göstergeler bağlamında ortaya çıkan gelişmeler Tablo 3’de görülmektedir.

Dönemin ortalama ekonomik büyüme hızı %4.8’dir. 2018 yılında döviz piyasalarında yaşanan sıkıntıların etkisiyle %60 civarında düşüş gösteren büyüme hızı, 2019 yılında da düşüş eğilimini sürdürmüştü, Covid-19 salgının ortaya çıktığı 2020 yılında bu düşüş eğilimi tersine dönmüş ve salgının etkilerinin azalmaya başladığı 2021 yılında ekonomide %11 gibi çok yüksek bir büyüme hızı yakalanmıştır.

¹ COVID-19, dijitalleşmeyi hızlandırarak ve dijital teknolojilere olan bağımlılığını ve dolayısıyla, küresel ticarete uluslararası bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) ile ilgili mal ve hizmetlerin önemini artırmıştır (UNCTAD, 2022b: 10).

Tablo 3: Türkiye Ekonomisinde Temel Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler: 2015-2021

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
GSYH (Yıllık Yüzde Değişim)	6,1	3,3	7,5	3,0	0,9	1,8	11,0
İşsizlik Oranı	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7	13,1	12,0
Brüt Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)	401,9	406,0	450,9	426,7	416,0	432,8	441,1
Doğrudan Yabancı Yatırım Net (Milyon Dolar)	-14.167	-10.697	-8.487	-8.915	-6.628	-4.592	-7.551
Portföy Yatırımları Net (Milyon Dolar)	13.867	-8.412	-24.440	916	2.763	9.556	-796
TÜFE (2003=100, Dönem Sonu, Yıllık Yüzde Değişim)	8,81	8,53	11,92	20,30	11,84	14,60	36,08
Dönem Sonu Dolar Kuru	2,91	3,53	3,81	5,26	5,94	7,34	12,98

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2022), Ekonomik Göstergeler, Ankara.

2019 yılının son çeyreğinde büyüme rakamlarında ortaya çıkan iyileşmenin etkisinin 2020 yılının ilk çeyreğinde devam etmesi, ancak ilk vakaların görülmeye başlandığı Mart ayından sonra büyümedeki olumlu gelişmenin zayıflamaya başlaması söz konusu olmuştur. Dönemin başında %10.3 olan işsizlik oranı %16'lık bir artışla 2021 yılında %12 olarak gerçekleşmiştir (dönem ortalaması %11.7). Brüt dış borç stoku salgının etkilerinin ortaya çıktığı 2020 yılında bir önceki yıla göre %4 civarında bir artış göstermiş, bu artış oranı 2021 yılında %1.9 olarak gerçeklemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları dönem boyunca net çıkış göstermiş, ancak salgın sonrası çıkış rakamları daha önceki yıllara göre nispeten düşük kalmıştır. Portföy yatırımlarında ise 2017 yılında önemli miktarda bir net çıkış gerçekleşmiş (24.4 milyar \$), 2021 yılına kadar ilgili kaleme net giriş olurken, salgının da etkisiyle 2021 yılında tekrar net çıkış ortaya çıkmıştır. Tabloya göre salgın sürecinin en olumsuz etkilediği iki değişken enflasyon oranı ve döviz kurlarıdır. Her iki göstergede de salgın sonrası dönemde önemli artışlar söz konusu olmuştur.

Salgından etkilenen bütün ülkelerde olduğu gibi² Türkiye'de de gerek sağlık alanında, gerekse ekonomi alanında salgının etkilerini bertaraf etmeye yönelik kısa ve orta vadeli önlemler yürürlüğe konulmuştur. Ekonomik İstikrar Kalkanı adı verilen ve 100 Milyar TL'yi kapsayan ilk ekonomi paketinde vergi indirimleri, finansman desteği, kredi ödemelerinin ertelenmesi, asgari ücret desteği ve nakdi yardımların arttırılması gibi tedbirler yer almıştır (Dinç, 2021: 225). Hazırlanan destek paketi ile Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) ihracatçılar için; kredi geri ödeme vadelerinin uzatılması, taahhüt kapatmaya ek süre verilmesi, reeskont kredilerinde ilave vade imkanı tanınması ve sigorta limitlerinde alıcıya tanınan vadeleri ücretsiz uzatma gibi imkan ve kolaylıklar sağlamıştır (Tekoğlu, 2020: 44). Özellikle KOBİ'lerin pazarlama ve finansman sorunlarını önceleyene bazı düzenlemeler de bu süreçte gündeme alınmıştır.

² “..Arz ve talepte yaşanan sıkıntıları aşmak amacıyla küresel çapta genişletici para ve maliye politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda uygulanan genişletici politikalar; faiz oranlarının azaltılması, kredi destekleri verilmesi, doğrudan gelir desteği sağlanması, vergi tahsilatlarının ertelenmesi vb. olarak sayılabilir..” (Ateş, 2021: 618). Alınan önlemlerle, firmaların iflaslardan kurtulmaları için para zerk edilmesi, devlet alımları ve hanelere doğrudan para vermek suretiyle ilave talep yaratılması amaçlanmıştır (Aran, 2020: 5).

Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiş ve dış ticaret ekonomik kalkınmanın/büyümenin gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilirliği açısından merkezi bir konuma yerleştirilmiştir. Yürürlüğe konulan politikalar demeti ve teşvikler çerçevesinde ihracat kapasitesi ve hacminde önemli iyileşmeler olmakla birlikte, ithalatın da artış göstermesi nedeniyle genel olarak dış ticaret bilançosu açık vermiştir. İhracatın ithalata bağımlı yapısı yapısal bir sorun olarak bu dönemin önemli bir kısmında varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de bu yapısal sorunun devam ettiği izlenmektedir. Çalışmanın bu kısmında bilhassa ortaya çıkan pandemi gibi ani şokların, 1980 kararları ile başlayan dünya ile entegrasyon sürecinde Türkiye'nin dış ticaretini nasıl etkilediği incelenecektir. İlk kısımda pandemi sürecinde bilhassa Türkiye Ekonomisinin incelendiği yazın taramasına yer verilerek yapılan çalışmalar özetlenecek, akabinde temel ve sektörel göstergeler eşliğinde veriler incelenecektir.

3.1.Literatür

Covid-19 salgının ekonomiler üzerinde meydana getirdiği tahribatın tespitine yönelik çalışmalarda nicelik ve nitelik olarak iyileşme olmakla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi, sürecin etkilerinin hala devam ediyor olması ve derinlemesine analizler yapmaya yetecek düzeyde veriler mevcut olmaması nedeniyle sağlıklı değerlendirmeler yapılamamaktadır. Bu çerçevede yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak betimsel ve istatistiki veriler üzerinden yapılan genel değerlendirmelere dayalıdır.

Hayakawa ve Mukunoki'nin (2021) çalışmasında, COVID-19'un uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin zaman içindeki değişimi, 2019 ve 2020 Ocak-Ağustos ayları arasında 34 ülkenin 173 ülkeye ihracatına ilişkin aylık veriler üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada Covid-19 salgınının hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkelerin uluslararası ticareti üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkiler doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, özellikle de ithalatçı ülkelerdeki etkilerin, Temmuz 2020'den bu yana önemsiz hale gelme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Escaith ve Khorana, (2021), Covid-19 pandemisinin İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ülkeleri arasındaki mal ticareti üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında yaptıkları simülasyon sonuçlarına göre, Commonwealth ticaretinin salgından olumsuz etkileneceğini; gelişmiş Commonwealth ülkelerinin gelişmekte olan ülkelere daha fazla etkiye maruz kalacağını; ticaret üzerindeki olumsuz etkilerin hastalığın süresine ve şiddetine bağlı olacağını öngörmüşlerdir. Zhang et al. (2021) Çin ve ABD'den aylık verileri kullanarak salgının uluslararası ticaret üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Covid-19 salgını ile ticaret arasında negatif bir ilişki olduğunu; ABD'nin Çin'den daha fazla bu süreçten etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Dinç'in (2021) çalışmasında, Türkiye'de salgının etkilerini tespit edebilmek amacıyla 2014-2020 döneminde dış ticaret, reel döviz kuru ve işsizlik arasındaki etkileşimler analiz edilmiş, reel döviz kurundan dış ticaret ve işsizlik değişkenlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Perker ve Akgün'ün (2021) Covid-19 sonrası Türkiye'de inovasyon ve ihracat ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, inovasyon girdi performansındaki artışa karşın, çıktı performansının yıldan yıla düştüğü; inovasyona ayrılan kaynak ve yatırımlarda artış olmasına rağmen, bu kaynak ve yatırımların yeniliklere dönüştürülmesinde yeterince başarılı olunamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ateş (2021), 2013-2020 dönemine ait veriler yardımıyla Türkiye'de dış ticaretin küresel salgından etkilenme boyutunu analiz ettiği çalışmasında 2020/2 tarihinde kırılma

olduğunu; salgının Türkiye'nin ihracat ve ithalat eğrilerinin eğimini değiştirdiğini, ancak ihracat ve ithalatın kısa sürede toparlanma eğilimine girdiğini tespit etmiştir. Acar (2021) çalışmasında Covid-19 sürecinde Türkiye'de dış ticaretin düzenlenmesine yönelik alınan tedbirlerin etkilerinin önem düzeylerini tespit etmeyi amaçlamış; dış ticaretle uğraşan firmalar açısından çalışma düzeyine ve gümrük işlemlerine yönelik düzenlemelerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Pandemi sürecinin Türkiye ve Dünya dış ticareti üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında Çütçü (2021), Türkiye'nin dış ticaretinin hem üretim hem de tüketim boyutuyla salgından oldukça fazla etkilendiğini; dış ticaretteki bu etkinin yansımalarının da birçok makroekonomik gösterge üzerinde kendini hissettirdiği değerlendirmesini yapmıştır. Karataş (2021), 2019 yılına ve 2020 yılının ilk üç ayına ait aylık veriler yardımıyla ürün grupları bazında ihracat ve ithalat değerlerini incelemiş; enerji ve demir-çelikte ithalat ve ihracatta eş zamanlı düşüşler; gıda ve eczacılık ürünlerinin ihracatında artış; otomotiv, hazır giyim ve ayakkabı ürünleri ihracatında büyük ölçekli daralma tespit etmiştir.

Tekoğlu (2020), çalışmasında salgının ilk 6 aylık döneminde Türkiye'de dış ticarete kriz yönetimi açısından başarılı sonuçlar alındığı bulgusuna ulaşmıştır. Senir ve Büyükkeklik (2020), Covid-19 salgınıyla tedarik zincirlerinde ve lojistik operasyonlarda ortaya çıkan değişiklikler üzerinden geleceğe ilişkin olası durumları değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, salgın sonrasında tedarik zincirleri için yerelleşme, tedarikçilere ve müşterilere kolay erişilebilirlik, esneklik, dinamiklik ve dijitalleşme başlıklarının geliştirilmeye açık alanlar olacağı; lojistik sektöründe ise temassız ulaştırma modelleri; çok konumlu, dinamik, düşük maliyetli depolama yaklaşımları; lojistik hizmetlerde iletişimin geliştirilmesi, talep dalgalanmalarına hızlı uyum sağlayacak kargo hizmetlerinin öne çıkacağı öngörüsü yapılmıştır. Adıgüzel (2020), Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine etkilerini incelediği çalışmasında üretim, istihdam, kişi ve işletme gelirleri, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve merkezi yönetim toplam borç yükünün salgının süresine bağlı olarak negatif etkilendiğini ve bir durgunluğa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Soylu (2020), salgının sektörel güven endeksleri, dış ticaret istatistikleri, işgücü piyasası, sanayi üretim endeksi ve turizm gelirleri üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmasında, uygulanan genişletici para ve maliye politikaları çerçevesinde Türkiye ekonomisinin "V" şeklinde bir trende sahip olacağı öngörüsünde bulunmuştur.

3.2. Temel Göstergeler Bazında Pandeminin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi

Küresel salgın birçok ekonomik göstergede olduğu gibi, Türkiye'nin dış ticaret verileri üzerinde de bozulmalara yol açmıştır. Neredeyse bütün ülkeler açısından büyümede ve küresel ticaret hacminde daralma beklenen, daha çok dijital ticaretin önem kazandığı bu dönemde dış ticaret dengeleri de bozulmuştur. Bu durum, ihracat ve ithalat dinamiklerini değiştirmiş ve Türkiye de bu durumdan etkilenmiştir (Perker ve Akgün, 2021: 95). Tablo 4'de inceleme dönemine ait Türkiye'nin dış ticaret verileri yer almaktadır.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri: 2015-2021

	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
2015	150.982,114	-9,3	213.619,211	-14,9	-62.637,098	364.601,325	70,7
2016	149.246,999	-1,1	202.189,242	-5,4	-52.942,243	351.436,241	73,8
2017	164.494,619	10,2	238.715,128	18,1	-74.220,509	403.209,747	68,9
2018	177.168,756	7,7	231.152,483	-3,2	-53.983,726	408.321,239	76,6
2019	180.832,722	2,1	210.345,203	-9,0	-29.512,481	391.177,924	86,0
2020	169.637,755	-6,2	219.516,807	4,4	-49.879,052	389.154,562	77,3
2021	225.221,982	32,8	271.423,300	23,6	-46.201,319	496.645,282	83,0

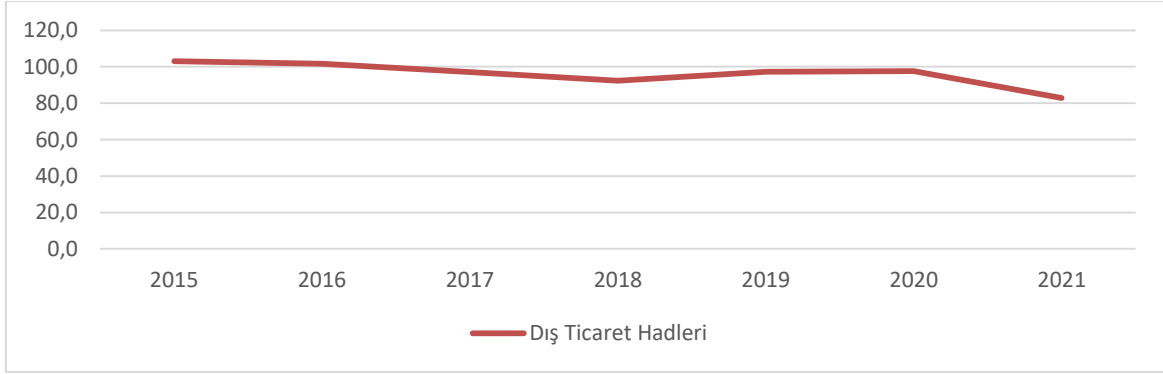
Kaynak: TÜİK, (2022a), İstatistik Veri Portalı, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> (06.05.2022)

Ele alınan dönem içerisinde üç yıl hariç (2015, 2016 ve 2020) ihracatta genel olarak bir artış eğilimi söz konusudur. Covid-19 salgınının yol açtığı kısıtlamalardan kaynaklı olarak 2020 yılında bir önceki yıla göre %6.2 düzeyinde ihracatta bir gerileme yaşanmıştır. Salgının etkilerinin azalmaya başladığı 2021 yılında ise ihracatta ilgili dönemin en yüksek artışı ortaya çıkmıştır (%32,8). İthalatta ise 2015 ve 2019 yıllarında şiddetli daralmalar ortaya çıkmış; salgının etkilerinin görüldüğü 2020 yılında azalma eğilimi yerini artışa bırakmış, 2021 yılında ise bu artış %23,6 düzeyine ulaşmıştır. Dönem boyunca dış ticaret dengesi açık vermiş, bu açığın en fazla olduğu yıl 2017 yılı olmuştur. 2019'da dış ticaret açığı dönemin en düşük düzeyine inmiş; salgınla birlikte tekrar artış başgöstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı dönem içerisinde ortalama %76,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sözkonusu oranın en yüksek olduğu yıllar 2019 ve 2021 yıllarıdır (%86 ve %83).

Salgının ilk dalgasında başarılı süreç yönetimi ile öne çıkan Türkiye'de, salgının merkezinin Avrupa'ya kayması sebebiyle ihracatta dönemsel düşüşler gözlenmiştir (TİM, 2021: 25). Bunun sebebi, sözkonusu ülkelerin Türkiye'nin en önemli ihracat pazarları olmasıdır. Türkiye'nin önemli ihracat pazarlarındaki salgın kapsamında uygulanan kısıtlamalar, özellikle sınırlarda yürürlüğe konulan tedbirler ve birçok sektörde üretime ara verilmesi gibi uygulamalar dış ticareti önemli ölçüde sekteye uğratmıştır.

Tablo 4'deki veriler bütün olarak değerlendirildiğinde, salgının başlangıcında dış ticarete ortaya çıkan daralmaların kısa sürede azaldığı; dış ticarete toparlanmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiği ve toparlanmanın şimdilik V şeklini aldığı söylenebilir.

Ülkelerin dış ticaret faaliyetleri sonucunda elde ettiği kazanç veya kayıpları daha net bir şekilde gösteren dış ticaret hadlerine bakılması da değerlendirme açısından yararlı olacaktır. İhracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranı olarak tanımlanan dış ticaret hadlerindeki bir artış dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etki oluşturur. Endeks değeri 100'ün üzerinde olursa, dış ticarete konu malların baz yılına göre pahalıya satılıp, ucuza satın alındığı için ihraç eden ülke lehine bir durum söz konusudur (TÜİK, 2022b).

Şekil 1: Dış Ticaret Hadleri (2015=100)

Kaynak: TÜİK, (2022b), Dış Ticaret Endeksleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Endeksleri-Mayis-2022-45529> (20.08.2022)

Şekilden de görülebileceği üzere, 2015 yılında bir önceki yıla göre %7 civarında bir artış gösteren dış ticaret hadleri sonraki üç yıl boyunca sürekli azalmıştır. 2019 yılında %5,2'lik bir artış ortaya çıkmış, bir sonraki yıl fazla bir değişiklik oluşmamıştır. Ancak Covid- salgının da etkisiyle dış ticaret hadlerinde 2021 yılında bir önceki yıla göre %15,2'lik bir gerileme söz konusu olmuştur.

3.3.Sektörel Bazda Pandeminin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi

Covid-19 salgını birçok ülkede temel dış ticaret göstergelerini olumsuz etkilemiş olmakla birlikte, sektörel bazda etkilenme eşit düzeyde olmamıştır. Birçok sektörde üretim ve dış ticaret hacimleri salgından olumsuz etkilenmiş, ancak bazı sektörlerde bu tür bir etkilenme söz konusu olmamıştır. Salgının en fazla etkilediği alan uluslararası hizmetler sektörüdür. Alt sektörler itibariyle bakıldığında, uluslararası turizm, yolcu ve konteyner taşımacılığının yanısıra küresel finansal işlemler, bilgi ve iletişim teknolojisi hizmetleri önemli ölçüde daralmıştır (Gruszczynsk, 2020: 338). Ulaştırma, turizm, eğlence, yiyecek-içecek sektörü gibi alanlarda da önemli daralmalar ortaya çıkmıştır. Seyahat kısıtlamaları ve bireysel kaygılar nedeniyle turizm sektörü salgından en fazla etkilenen hizmetler kesimi olmuştur. Diğer taraftan krizin başlangıcında tarım ve sanayi sektöründe de düşüşler yaşanmış, ancak alınan tedbirlerin de etkisiyle bu düşüşler hizmetler sektöründeki kadar şiddetli olmamıştır. Buna mukabil, tıbbi ürünler, temel gıda sektörü, temizlik malzemeleri, e-ticaret, iletişim gibi alanlarda olumlu gelişmeler kaydedilmiştir.

Türkiye'de de, küresel gelişmelere benzer şekilde, sektörel etkilenme düzeylerinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ateş'e (2021) göre, "salgından imalat sanayi, dış ticaret, hava yolu, lojistik, turizm, mücevherat, konaklama ve eğlence sektörleri olumsuz; e-ticaret, uzaktan eğitim, gıda, medikal ürünler, temizlik malzemeleri, maske yapımı, film ve dizi sağlayan platformlar ve haberleşme sektörleri ise olumlu yönde etkilenmiştir". Karataş (2021) ise dış ticaret özelinde eczacılık ürünleri ve ambalaj malzemeleri talebindeki artışa bağlı olarak bu ürün gruplarında Türkiye'nin ihracatının arttığını, bu ürünlerin üretiminde kullanılan ara girdi ve sermaye mallarına yönelik ithalatın da hızlandığını vurgulamaktadır. Aynı çalışmada otomotiv, tekstil ve hazır giyim gibi Türkiye'nin yüksek ihracat potansiyeli olan ürünlere Avrupa'daki talebin gerilemesi nedeniyle bu ürün gruplarında ihracatın daraldığı ve bu sektörlerde istihdam kaybı yaşandığı ifade edilmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin (TİM) değerlendirmesine göre ise, "hizmet sektörleri kapsamında,

finans ile bilgi ve iletişim alanlarında pozitif bir ayrışma göze çarpmaktadır. Genel resmin aksine, salgın sürecinden kazançlı çıkan başlıca sektör, sosyal mesafe kısıtlamalarının hüküm sürdüğü bir ortamda önemini hızla artıran telekomünikasyon olmuştur. Ekonomik faaliyetin yoğunlaştığı diğer alanlar ise sağlık hizmetleri ve ilaç sektörü olmuştur” (TİM, 2021: 16). Tablo 5’de ana sektörler itibariyle Türkiye’nin dış ticaretindeki gelişmeler yer almaktadır.

Tablo 5. Temel Sektörler İtibariyle Türkiye’nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler (Milyon Dolar)

	Tarım Ormancılık ve Balıkçılık		Madencilik ve Taşocakçılığı		İmalat		Diğer	
	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay
2015	6125	4,3	2799	1,9	134390	93,4	525	0,4
2016	5814	4,1	2693	1,9	133854	93,7	446	0,3
2017	5738	3,7	3509	2,2	147138	93,7	608	0,4
2018	6044	3,6	3400	2,0	157806	93,9	774	0,5
2019	5589	3,1	3200	1,8	171219	94,7	825	0,5
2020	5958	3,5	2932	1,7	159796	94,3	796	0,5
2021	5957	3,5	2932	1,7	159953	94,3	796	0,5

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Çeşitli sayılar

Ele alınan dönemde 2020 yılı hariç olmak üzere imalat sanayi dış ticareti genel olarak artış göstermiş, İmalat sanayinin dış ticaret içerisindeki payı ortalama %94 olarak gerçekleşmiştir. Tarım, orman ve balıkçılık sektöründe dönem içerisinde dalgalı bir seyir hakim olmuş, ancak Covid-19 salgınının sektörün dış ticareti üzerinde azaltıcı etkisi görülmemiştir. Toplam dış ticaret içerisindeki payı düşük olan madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe ise salgın düşüş yönünde etki göstermiştir.

Geniş ekonomik gruplar sınıflandırmasına göre dış ticaret rakamlarına bakıldığında, Covid-19 salgınının etkileri daha net bir şekilde görülebilir.

Tablo 6’dan Türkiye’nin ihracatının sırasıyla ara mallar, tüketim malları ve yatırım (sermaye) mallarında; ithalatının ise sırasıyla ham madde, yatırım ve tüketim mallarında yoğun seyrettiği görülmektedir.

Tablo 6. Geniş Ekonomik Gruplar Sınıflandırmasına Göre Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler

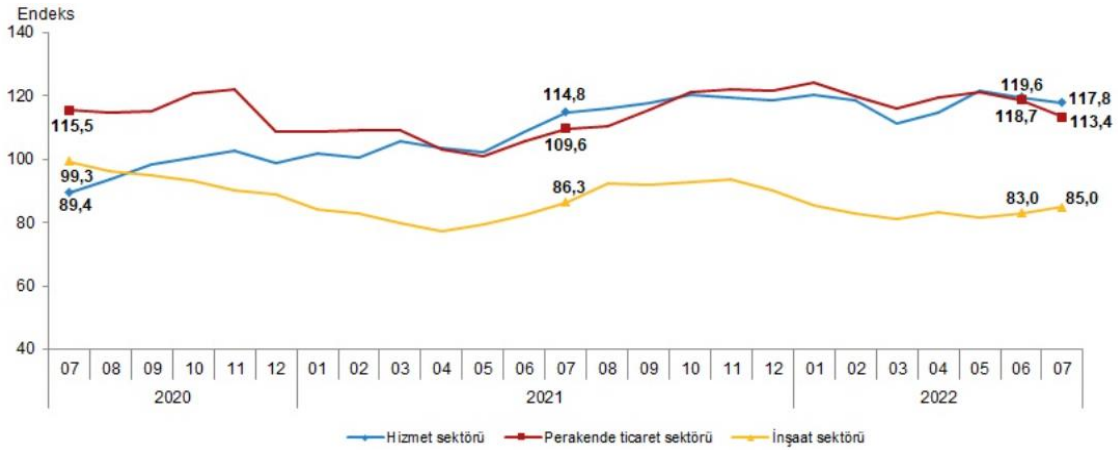
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İhracat							
Sermaye Malları	15.392	15.904	18.352	19.846	21.607	19.781	24.848
Ara malları	68.433	66.935	73.063	79.328	85.379	80.275	115.224
Tüketim malları	59.145	58.895	64.878	68.066	72.742	68.210	83.872
<u>Diğer</u>	868	871	699	783	1.103	1.214	1.345
İthalat							
Sermaye malları	34.905	35.917	33.116	29.301	26.068	31.811	35.947
Ara malları	143.317	134.307	171.462	170.044	162.530	162.925	210.148
Tüketim malları	28.587	27.941	28.487	22.876	21.196	24.095	24.941
<u>Diğer</u>	426	437	734	817	551	567	388

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Çeşitli sayılar

Sermaye malları ihracatında 2019 yılına kadar olan artış eğilimi salgının etkisiyle 2020'de düşüşe geçmiş ancak bir sonraki yıl toparlanma gelmiştir. İhracat içerisinde en önemli yeri tutan ara malları ihracatında da benzer bir durum görülmektedir. Benzer bir durum tüketim malları ihracatı için de geçerlidir. İthalat kalemlerine bakıldığında ara mallarının toplam içerisinde çok büyük bir yer tuttuğu; 2017'den sonra bu kalemden ortaya çıkan düşüşün 2021'de yerini büyük bir artışa bıraktığı görülmektedir. Sermaye malları ve tüketim malları ithalatında da benzer bir eğilim ortaya çıkmış; tüketim malları ithalatındaki artış eğilimi 2020'de başlamıştır.

Türkiye'nin dış ticaret ortaklarına bakılacak olursa en büyük ihracat pazarı olarak Avrupa Birliği Ülkeleri karşımıza çıkmaktadır. En büyük ihraç ürün grubu ise otomotivdir. Otomotivde Avrupa'nın hızlı bir daralma yaşaması nedeniyle ihracat en çok bu ürün grubunda daralmıştır. Buna benzer şekilde hazır giyim ve ayakkabı ürünleri ile ara girdileri de aynı seyri göstermektedir (Karataş, 2021: 2130).

Sektörel değerlendirmelerin daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için sektörel güven endekslerinin incelenmesinde yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede değerlendirme yapmak üzere Şekil 2'de TÜİK tarafından hazırlanan Temmuz 2022 tarihli endekse yer verilmiştir.

Şekil 2. Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Sektörel Güven Endeksleri, Temmuz 2022

Kaynak: TÜİK, (2022c), Hizmet, Perakende Ticaret ve İnşaat Güven Endeksleri, Temmuz,

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hizmet,-Perakende-Ticaret-ve-Insaat-Guven-Endeksleri-Temmuz-2022-45613>, (15.09.2022)

Salgınla birlikte ortaya çıkan düşüş 2021 yılının Nisan/Mayıs aylarında dip noktasına ulaşmış, daha sonra artmaya başlamıştır. 2021 sonu itibariyle sırasıyla 121,5 ve 118,8 olmuştur. Mevsim etkilerinden arındırılmış güven endeksi son veriler itibariyle incelenecek olursa: 2022 Temmuz ayında bir önceki aya göre değişimleri sırasıyla; hizmet sektörü için %1,5 ve perakende ticaret sektörü için %4,5 azalış, inşaat sektöründe ise %2,4 artış şeklinde olmuştur. 2021 yılında yakalanan son iki çeyrek dönemdeki yükselişin 2022 yılında özellikle inşaat sektöründe yüksek oranda düştüğü (%85) görülmektedir. Hizmet ve perakende sektöründe de düşüş eğilimi izlense de (sırasıyla 117.8 ve 113.4) bu düşüşün sınırlı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Krizler bir taraftan ciddi düzeyde sosyal, siyasal ve ekonomik maliyetlere neden olurken, diğer taraftan da sistemin aksayan yönlerinin açığa çıkmasına yol açarak önemli fırsatları da beraberinde getirmektedirler. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan iki büyük kriz bu anlamda ele alındığında, her ikisinin de ulusal, bölgesel ve küresel anlamda önemli tahribatlara yol açtıkları; aynı zamanda yeni eğilimleri, yeni işbirliklerini ve yeni oluşumları da tetikledikleri görülmektedir.

Covid-19 salgınının yol açtığı küresel ekonomik kriz ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliği, dış ticaret akımlarının hacmi, yönü ve bileşimi, ulusal ve uluslararası kurumların güvenilirliği ve istikrarı, hükümetlerin ekonomik hayattaki rolü gibi konuların yeniden tartışılmasına zemin oluşturmuştur. Bu zemin üzerinde sağlıklı bir şekilde değerlendirmeler yapılabilmesi için öncelikle krizin farklı alanlar üzerindeki etkilerine yönelik sağlıklı analizler yapılması gerekmektedir.

Covid-19 salgınının etkilediği en önemli alanlardan birisi küresel ticaret akımlarıdır. Salgının başlangıcında dış ticaret akımlarında ciddi daralmalar ortaya çıkmış, ancak bu eğilim çok uzun soluklu olmamıştır. Genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa salgının başlangıcında dış ticarete ortaya çıkan daralmaların kısa sürede azaldığı; dış ticarete toparlanmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiği ve toparlanmanın şimdilik V şeklini aldığı söylenebilir. Salgın küresel ticaret hacmi

açısından kısa vadeli olumsuz sonuçlar doğurmakla birlikte, bu sonuçların büyük ölçüde yönetilebilir bir nitelik arz ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, uluslararası ticaretin salgın öncesi dönem değerlerine ulaşmasının fazla zaman almayacağı öngörülmektedir.

Yeni dönemde ülkelerin daha korumacı politikalar yürütmeleri olası gözükmemektedir. Özellikle gıda ve enerji gibi hassas sektörlerde dışa bağımlılığın azaltılması konusunun birçok ülkede öncelikli politika tercihleri arasında yer alacağına kuşku yok. Bu durumun doğal bir sonucu olarak bu alanlarda dış ticaret hacminde bir daralma söz konusu olabilecektir. Daha zayıf olan bir diğer olasılık ise salgından sonra uluslararası dayanışmanın artması ile birlikte dış ticaret akımlarının daha serbest bir ortamda yapılabilir hale gelmesidir. Küresel ticaret üzerindeki olumsuz şoklara karşı koyabilmek ve küresel tedarik zincirinin devamlılığını sağlayabilmek için tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması önem arz etmektedir.

Salgının yeniden gündeme getirdiği konulardan biri de dış ticarete pazar çeşitliliğinin sağlanmasıdır. Türkiye'nin de bu anlamda daha ileri adımlar atması, bir taraftan dış ticaretimizin yaklaşık yarısını oluşturan AB pazarındaki payını artırırken, diğer taraftan alternatif pazarlar konusundaki çalışmaların yoğunlaştırılması gerekmektedir. Yine küresel tedarik zincirlerindeki değişiklikleri fırsata dönüştürecek adımlar atılması da gerek yurtiçi yatırım ve üretim süreçleri, gerekse dış ticaret için çok önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Önemli bir nokta olarak ara mallarındaki ithalata bağlı görünümün yapısal bir dönüşüm programı ile azaltılması gerekliliği bu salgınla beraber ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, G., (2021). Covid-19 Önlemlerinin Dış Ticaret İşlemlerine Etkisinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2): 506-539.
- Adıgüzel, M. (2020). COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), 191-221.
- Aiyar, S. Malacrino, D., Mohommad, A. & Presbitero, A. (2022). International Trade Spillovers from Domestic COVID-19 Lockdowns, *IMF Working Paper*, WP/22/120.
- Aran, B. (2020). COVID-19 Salgını ve Küresel Ticaret Düzenine Olası Etkileri, Değerlendirme Notu, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Ankara
- Ateş, E. (2021). Covid-19 Salgınının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Bir Yapısal Kırılma Analizi, *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3): 617-627.
- Carlos, M., Karatzas, A. & Hansen, C. (2022). International Trade Resilience and The Covid-19 Pandemic, *Journal of Business Research*, 138: 77-91.
- Çütçü, İ. (2021). Pandemi Sonrası Dünya ve Türkiye'de Dış Ticaret, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12): 1-21.
- Dinç, Ö. G. (2021). COVID-19'un Dış Ticaret, Reel Doviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişki Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *I. Uluslararası Gümrük ve Ticaret Kongresi*, 20-22 Mayıs.
- Escaith, H. & Khorana, S. (2021). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Merchandise Trade in Commonwealth Countries, *Commonwealth Secretariat, International Trade Working Paper 2021/02*.
- Gruszczynsk, L. (2020). The COVID-19 Pandemic and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift?, *European Journal of Risk Regulation*, 11(2): 337-342.

- Hayakawa, K. & Mukunoki, H. (2021). The Impact of COVID-19 on International Trade: Evidence from the First Shock, *Journal of The Japanese and International Economies*, 60, 1-12.
- IMF, (2022). *World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery*, International Monetary Fund, Washington, DC, April.
- Karataş, A. (2021). COVID 19'un Türkiye Dış Ticaretine Kısa Dönem Etkilerinin Ürün Grubu Bazında İncelenmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (3): 2129-2152.
- Perker, B. C. & Akgün, A. K. (2021). Covid-19'un İnovasyon ve İhracat Üzerine Etkisi, *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4): 83-96.
- Recepoğlu, M. (2021). "Covid-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", İçinde, Yoruldu, Mutlu ve Arslan, Ahmet, (Eds): *Pandeminin Mali Analizi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Senir, G. & Büyükkeklik, A. (2020). COVID-19 Salgınının Tedarik Zincirlerine ve Lojistik Faaliyetlere Etkileri, içinde, Şeker, Muzaffer, Özer, Ali & Korkut, Cem, (Eds): *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, ss. 627-644.
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde COVID-19'un Sektörel Etkileri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5): 169-185.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2022). *Ekonomik Göstergeler*, Ankara.
- Taşkın, E. & Akıncı, Ö. S. (2021). COVID-19 Sonrasındaki Yeni Dünya Regülasyonunda Türkiye'nin Konumu, *I. Uluslararası Gümrük ve Ticaret Kongresi*, 20-22 Mayıs.
- Tekoğlu, A. S. (2020). Covid-19 Salgını ve Dış Ticarete Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği, *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(22): 32-53.
- TİM, (2021). *İhracat 2021 Raporu: Yeni Vizyon Yeni Yol Haritası*, Türkiye İhracatçılar Meclisi, İstanbul.
- Topçu, Y. E. (2021). COVID-19 Salgınının Uluslararası Ticarete Etkisi, *I. Uluslararası Gümrük ve Ticaret Kongresi*, 20-22 Mayıs.
- TÜİK, (2022a). *İstatistik Veri Portalı*, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> (22.08.2022).
- TÜİK, (2022b). *Dış Ticaret Endeksleri*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Endeksleri-Mayis-2022-45529>. (20.08.2022)
- TÜİK, (2022c). *Hizmet, Perakende Ticaret ve İnşaat Güven Endeksleri*, Temmuz, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hizmet,-Perakende-Ticaret-ve-Insaat-Guven-Endeksleri-Temmuz-2022-45613>, (15.09.2022)
- TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri*, Çeşitli sayılar
- UNCTAD, (2022a). *The Impact of the COVID-19 Pandemic on Trade and Development: Lessons Learned*, United Nations Conference on Trade and Development.
- UNCTAD, (2022b). *E-Commerce and the Digital Economy in LDCs: At Breaking Point in COVID-19 Times*, United Nations Conference on Trade and Development.
- UNCTADSTAT, (2022). *Balance of Payments*, <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>, (15.09.2022)
- Zhang, W-W., Dawei, W., Majeed, M. T. & Sohail, S. (2021). COVID-19 and International Trade: Insights and Policy Challenges in China and USA, *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*.